

УДК 373.5.016:070.1

М. М. Коропатник

доцент кафедри суспільних дисциплін і методики їх викладання
Чернігівського обласного інституту післядипломної
педагогічної освіти ім. К. Д. Ушинського,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІМУНІТЕТУ УКРАЇНЦІВ ДО ІНФОРМАЦІЙНО- ПРОПАГАНДИСТСЬКИХ МАНІПУЛЯЦІЙ

У статті розглядаються окремі аспекти сучасних інформаційно-пропагандистських війн у теоретичному та практичному вимірах, проблеми перформатування форм і змісту медіаосвіти. Звертається увага, що посиленню інформаційно-пропагандистських впливів на населення України, особливо південних і східних регіонів, сприяли події на Євромайдані 2013–2014 рр., загострення внутрішніх та зовнішніх загроз. Така ситуація ставить перед українською медіаспільнотою пріоритетне завдання у сфері громадянського виховання — формування критичного мислення, прищеплення стійкого імунітету до будь-якої пропаганди, інформаційних міфів.

Проблемы формирования иммунитета украинцев к информационно-пропагандистским манипуляциям

В статье рассматриваются отдельные аспекты современных информационно-пропагандистских войн в теоретическом и практическом измерениях, проблемы переструктурирования форм и содержания медиаобразования. Обращается внимание, что усилению информационно-пропагандистского влияния на население Украины, особенно южных и восточных регионов, способствовали события на Евромайдане 2013–2014 гг., обострение внутренних и внешних угроз. Такая ситуация ставит перед украинским медиаобществом приоритетную задачу в сфере гражданского воспитания — формирование критического мышления, привитие стойкого иммунитета к любой пропаганде, информационным мифам.

К сожалению, в условиях усиления пропагандистского давления на население Украины большинство отечественных массмедиа оказались неподготовленными к адекватному ответу, что повлекло за собой катастрофическое падение рейтинга доверия к ним. Реакция украинской власти тоже оказалась не на высоте, поскольку базировалась на политике запретов. Созданное Министерство информационной политики не продемонстрировало достаточной эффективности ни в борьбе с внешними информационными влияниями, ни в выстраивании целостной коммуникативной политики власти. Таким образом, проблемы подготовки молодого поколения к жизни в условиях качественно новой информационной среды, которая не признает национальных границ и любого протекционизма, перекладываются на плечи медиапедагогов в рамках учебно-воспитательного процесса учебных заведений.

При этом приходится отходить от привычных программных стереотипов медийной и информационной грамотности, вносить существенные коррективы в со-

держание уроков и лекций по этому предмету, используя наработки исследователей таких явлений, как информационные, пропагандистские и психологические войны, в т. ч. Георгия Почепцова.

Достижение желанных результатов в формировании грамотного потребителя коммуникативных услуг не возможно без понимания того, что глубинные процессы влияния на человека пропаганды происходят не на уровне информации, а на уровне интерпретаций. Поэтому человеку необходимо постоянно принимать решения относительно вещей, которых он не знает, тем более в условиях отсутствия коммуникативных форматов осмысления современной действительности и заангажированности отечественных новостей и политических ток-шоу. Это касается и освещения событий в Крыму и на Донбассе.

Problems of forming Ukrainian immunity to promotional manipulation

The article deals with some aspects of contemporary promotional wars in the theoretical and practical dimensions, problems of reformatting forms and content of media.

Attention is drawn, that the strengthening of advocacy impact on Ukraine's population, particularly the southern and eastern regions, have contributed to the event at the Euromaidan 2013-2014, the worsening of internal and external threats. This situation puts before the Ukrainian media priority in the area of civil education — the formation of critical thinking, strong immunity to any promotion and information myths.

Unfortunately, in the face of increased pressure on the population of Ukraine, most domestic media were unprepared to adequate response and this fact led to a catastrophic fall of trust to them. The reaction of the Ukrainian authorities was also not up to par, because based on the policy of prohibitions. Established Ministry of information policy has not shown sufficient effectiveness nor to combat external information influences, no lining up a coherent policy of communicative power. Thus, the problems of preparing the young generation to a life in conditions of qualitatively new information environment which does not recognize national boundaries and any protection, are passed on to the shoulders of media teachers within the educational process.

Wherein we need to depart from usual policy stereotypes of media and information literacy, to make substantial changes in the content of lessons and lectures on this subject, using the achievements of researchers on such terms as information, propaganda and psychological wars, including George Pochepcov.

Achievement of the desired results in the formation of a competent consumer of communication services is impossible without understanding that the underlying processes that impact on human by propaganda do not occur at the level of information but at the level of interpretation. Therefore, a person must constantly make decisions about things which he does not know, especially in the absence of communication formats of reflection on contemporary reality and engagement of domestic news and political talk shows. This also applies to the coverage of the events in the Crimea and Donbas.

З появою масмедіа вони стали головним інструментом маніпулятивного впливу на свідомість людей. Стосовно сучасних українських реалій, то свого роду стимулятором інформаційно-пропагандистських впливів стали події на Євромайдані 2013–2014 рр., зміна влади, втрата Криму та затяжна війна на Донбасі. Все це змушує докорінно переглянути не лише інформаційну політику

українських мас-медіа, але й систему навчально-виховної роботи, місця в ній медійної та інформаційної грамотності.

Зазначимо, що в умовах посилення пропагандистського тиску на населення України, особливо південних і східних регіонів, більшість вітчизняних мас-медіа виявилися неготовими до адекватної відповіді, що потягнуло за собою катастрофічне падіння рейтингу довіри до них. Причини такого явища, на думку президента Академії Української Преси професора Валерія Іванова, лежать на поверхні: якщо журналісти не дають інформації або ж інформація недостовірна, їм перестають довіряти [1, с. 4]. І після того занурюються у мережу Інтернет, все більше заплутуючись у павутинні арифметики подій та їх діаметрально протилежних трактувань.

Реакція української влади на зовнішню пропаганду була не дуже вдалою, оскільки базувалася на політиці заборон і давала додаткові козирі у руки зарубіжним пропагандистам як на Заході, так і в роботі з населенням окупованих територій. Створене 2 грудня 2014 р. Міністерство інформаційної політики не продемонструвало достатньої ефективності ні в боротьбі із зовнішніми пропагандистськими впливами, ні у вибудовуванні цілісної комунікативної політики влади. Чиновники стали підмінювати поняття інформаційної політики контрпропагандою чи піаром влади, що не сприяє розв'язанню завдань, які стоять перед Україною сьогодні.

Ці обставини, а також необхідність підготовки молодого покоління до життя в умовах якісно нового інформаційного середовища, що не визнає національних кордонів і будь-якого протекціонізму від його впливу на глобальні аудиторії, змушує переглянути концептуальні підходи до форм і змісту громадянського виховання з тим, щоб однією із його стержневих, базових засад стало формування свідомих національно-патріотичних переконань, критичного мислення, прищеплення стійкого імунітету до ворожої пропаганди, інформаційних міфів.

Саме таке навантаження, на думку автора, несе у собі нова редакція Концепції впровадження медіаосвіти в Україні, схвалена 21 квітня 2016 р. президією Національної академії педагогічних наук України, у якій слушно акцентується увага на тому, що «медіа потужно й суперечливо впливають на освіту молодого покоління, часто перетворюючись на провідний чинник його соціалізації, стихійного соціального навчання...» [2]. Як зазначається в Концепції, ускладнює ситуацію недосконалий захист дитини від медіаконтенту, відсутність механізмів ефективної саморегуляції інформаційного ринку, які не допускали б недоброякісної медіапродукції, низькоморальних ідеологем та цінностей, інших соціально шкідливих інформаційних впливів. І ще одна важлива теза цього концептуального документу з медіаосвіти — «загострення потреби в ін-

тенсифікації розвитку медіаосвіти зумовлено необхідністю протистояти зовнішній інформаційній агресії та руйнівній зарубіжній пропаганді» [2].

На цьому положенні ґрунтується і бачення проблеми, яку автор спробує частково висвітлити у своїй розвідці, спираючись на теоретичні дослідження у сфері інформаційно-пропагандистських та психологічних війн, а також конкретні приклади зовнішньої пропаганди, у першу чергу на населення Криму та Сходу України.

Серед основних викликів, перед якими опинилася українська медіаспільнота в останні три роки — інформаційна війна та пропаганда, розрахована на російськомовне населення пострадянських країн, передусім, України. Фейки, мова ненависті, направлена проти українців і усього українського (зокрема, така лексика, як «каратели», «хунта», «фашисти», «правосеки», «укропы» тощо), маніпулятивна інтерпретація політичних процесів в Україні, висвітлення подій лише з позицій однієї сторони, посилення на анонімні або неперевірені джерела, зокрема, використання свідчень «фальшивих свідків» — далеко неповний перелік інструментів, якими, на превеликий жаль, користувалися російські мас-медіа. За один лише 2014 рік вони створили з України стійкий образ ворога, що підтверджує низка соціологічних досліджень громадської думки російського населення, які проводив «Левада-центр». У цьому сенсі варто нагадати відомий постулат, сформульований К. Марксом, що «... люди є продукти обставин і виховання... люди, що змінилися, є продуктом інших обставин і зміненого виховання» [3, с. 2].

Нові тенденції в інформаційних війнах досліджують багато вітчизняних і зарубіжних вчених та аналітиків, серед яких — професор Георгій Почепцов. Він зазначає, що новини можна розглядати як внутрішні інформаційні інтервенції, які не лише не допомагають вибудувувати хоча б яку-небудь модель світу, а руйнують її. Замість такої моделі у головах людей створюється просто каталог подій, які вони не можуть адекватно класифікувати [4]. Як приклад, можна навести ситуацію із «зеленими чоловічками» в Криму. Їхня присутність була направлена на блокування силових дій і представляла собою управління протилежною стороною, що цілком вписувалося як мета одного із варіантів інформаційної війни — рефлексивних операцій.

Кризова ситуація, як це сталося в Криму і на Донбасі, відразу ж стає інформаційною кризовою ситуацією, що змушує перекрити доступ в український медіапростір російським новинам і телесеріалам, хоч це і не виправдано з точки зору неефективності політики заборон. Правда, тут необхідно враховувати існування двох базових ситуацій в інформаційній війні: вплив на масову свідомість; вузьконаправлений вплив на конкретний сегмент, у першу чергу на про-

тилежну сторону, у даному випадку Україну і європейську громадську думку [4].

Є ще одна важлива обставина, а саме: глибинні процеси впливу ворожої пропаганди відбуваються не на рівні інформації, а на рівні інтерпретацій. Справа в тому, що багатогранність сучасного світу, швидкість його перетворень, ліквідація національних інформаційних кордонів призвели до того, що людині постійно необхідно приймати рішення стосовно речей, яких вона не знає. Більше того, комунікативні формати осмислення сучасної дійсності відсутні. А новини і політичні ток-шоу є максимально заангажованими. Це свого роду, на думку Г. Почепцова, за аналогією із психотерапією, є політичною терапією, коли пацієнта розслаблюють відсутністю зрозумілої картини світу. В результаті він готовий прийняти будь-яку версію того, що відбулося, щоб завтра з такою ж готовністю взяти собі замість неї іншу [4].

На це, до речі, розраховані і різного роду інформаційні фейки, які підкупляють довірливого комуніканта своєю зовнішньою правдивістю. Приведемо лише один приклад. На сайті Россия новая (russnov.ru) розміщено інтерв'ю під назвою «Последний шанс Украины (план депопуляции)» з таким собі Ігорем Беркутом, що представляється членом закритої міжвідомчої групи Леха Бальцеревича з підготовки концепції модернізації економіки України, спираючись на досвід країн з найбільш високим рівнем життя. Анонс, що передує інтерв'ю, досить претензійний: «Игорь Беркут озвучивает план депопуляции населения, который уже сейчас реализуется на территории Украины. При этом эксперт озвучивает заказчиков и спонсоров этого плана. Он выдает информацию, которую мало кто из экспертов его уровня осмеливается озвучивать...». І що ж? Квінтесенцією «одкровенень» І. Беркута стала теза, що за приклад взята Швейцарія з населенням 8 млн. Завдання українського уряду — скоротити населення України до цього рівня, щоб тут залишилися лише багаті люди з високим рівнем статків. Оскільки мережа Інтернет, як вже зазначалося, не визнає національних кордонів, то цей матеріал із російського сайту став доступним сотням тисяч українських споживачів, більшість із яких, за відсутності критичного мислення, повірила у «злочинні наміри» української влади. Так здійснюється внутрішня інформаційна атака через зовнішні джерела.

Віртуальним світом, куди переселилося населення, стало телебачення, у якого, порівняно із реальним життям, є багато переваг. Воно цікавіше, різноманітніше, красивіше. У ньому більше емоцій і можливостей для самореалізації, вірніше, псевдосамореалізації. Та найбільша загроза, на думку одного із дослідників, в тому, що завдяки телебаченню мільйони людей не живуть у сучасності. Вони продовжують знаходитися або у літаргічному сні, або ж у стані Радянського Союзу. Така ситуація, серед всього іншого, суттєво впливала і про-

довжує впливати на настрої жителів Криму і Донбасу, особливо з огляду на те, що на цих територіях домінує російське телебачення. Отже, надзвичайно важливим завданням інформаційної політики залишається зміна співвідношення в перегляді телепередач жителями Сходу України на користь української складової. Тим більше, що, як справедливо зазначає Г. Почепцов, у синтезі телебачення і того, що демонструється на екрані, знайдена норма комфортності. Людині добре у синтезі з телевізором і погано без нього. Врешті-решт, віртуальна перемога веде безпосередньо до перемоги реальної [4], в першу чергу маючи на увазі ситуацію в Криму і на Донбасі. Важливо не забувати, що головна комунікативна сила сьогодні захована у телебаченні. За обсягом часу, що витрачається на комунікацію з телевізором, він займає перше місце серед 500 занять у всіх сферах нашого повсякденного життя [5].

В інформаційній війні суттєвим результатом є переведення населення на повністю протилежну картину світу. Прикладом тут може слугувати горбачовська перебудова, що «знищила» і Леніна, і соціалізм, хоча до цього інформаційні потоки були направлені лише на них. Таким же чином агітація і пропаганда більшовиків була направлена на повністю протилежну ідеологічну структуру, під яку мала змінитися держава [5]. У новітній історії України також можна навести подібні приклади: проголошення незалежності у 1991 р. і зміна акцентів в інформаційних потоках; Майдан-2004, в результаті якого офіційні масмедіа перейшли від підтримки політики Леоніда Кучми до її заперечення; Революція Гідності, що докорінно змінила контент інформаційного поля і підготувала ґрунт для зміни влади і проведення реформ. Стосовно подій у Криму і на Донбасі, то тут також можна чітко простежити формулу «переведення населення на повністю протилежну картину світу» в результаті інформаційної війни (і прорахунків української влади). Якщо 1 грудня 1991 р. на Всеукраїнському референдумі приблизно 55 % жителів Криму і 85 % — Донецької і Луганської областей підтримали Акт незалежності України, то на початку 2014 р. у Криму проголосували за входження до складу Росії, а на Донбасі підтримали сепаратистів і їх зарубіжних покровителів. В обох випадках проявилось несприйняття перемоги Євромайдану і зміни влади у Києві, як результат, у т. ч., такої технології впливу на масову свідомість, як «промивання мізків» [6].

Отже, інформаційна та пропагандистська складові «гібридної війни», у стані якої опинилася Україна, вимагають внесення суттєвих коректив у форми та зміст медіаосвіти, особливо з точки зору формування критичного мислення, вміння адекватно оцінювати різні види інформації. Не в останню чергу це стосується історії та сучасних подій в Криму і на Донбасі, стосовно яких автор спробував розставити певні аспекти в посібнику «Крим і Донбас в контексті українських реалій: історичний дискурс та парадигми сучасності» [7].

Зробивши екскурс в історію освоєння Криму, ми бачимо тут потужний етнічний котел, у якому варилися десятки народів — кіммерійці, скіфи, таври, греки, готи, гуни, хазари, караїми, колоністи з Венеції та Генуї, нарешті, безпосередньо кримські татари, не кажучи вже про «український слід» в освоєнні півострова і боротьбі за вихід до Чорного і Азовського морів [7, с. 4–18]. Факти беззаперечно спростовують претензії Росії на історичну приналежність їй Кримського півострова. За великим рахунком, незважаючи на кількісну перевагу у Криму етнічних росіян, що стало результатом переселенської асиміляторської політики царату і радянської влади, півострів, за всіма міжнародними правовими актами, належить Україні, а його анексія нічим не відрізняється від анексії Судетської області Чехословаччини нацистською Німеччиною у 1938 р. (до речі, тоді Франція та Великобританія мали статус гарантів недоторканості території Чехословаччини).

Незаангажований історичний погляд не залишає місця і вигадкам стосовно якогось окремого регіону під назвою Новоросія. Беззаперечними піонерами у воєнному і господарському освоєнні Дикого степу, на теренах якого сьогодні знаходяться українські Донецька і Луганська області, стали козаки Війська Запорізького [7, с. 36–44]. Зазначимо, що поняття «Новоросія» надовго увійшло в антиукраїнський політичний дискурс. При цьому багато хто як в Росії, так і в Україні, просто не розуміють, звідки взялася ця міфічна «Новоросія». Вже сам факт масованого вкидання в український медіапростір цього терміну свідчить про його штучне походження, що має на меті забезпечити хибну самоідентифікацію жителів південно-східної України, виправдати нав'язану їм ідею регіонального розбрату, створити нову національну ідентичність, альтернативну українській, розколоти Україну, серйозно розхитати її державність.

Політтехнологи, що розробляли проект «Новоросія», щиро переконані, що Україна — штучна держава, вигадана в австрійському генштабі на зло Росії, щоб «послабити і розколоти руський мир». Виходячи із таких уявлень про Україну, конструктори моделі Новоросії вважають її не державою, а вдалим піар-проектом, тому і свою роботу організують так, щоб побудувати такий же штучний проект всередині самої України. Інакше кажучи, вигадують «Новоросію» і «новоросів» [8]. Врешті-решт, у Новоросії не існує ні історичної столиці, ні історичних кордонів. Кожен окреслює її абстрактну територію на свій розгляд, в залежності від політичної кон'юнктури і власної фантазії. Проте основною етнічною групою південно-східної України залишаються саме українці.

Розуміння цього набуває ще більшої актуальності з огляду на посилення останнім часом інтенсивності бойових дій на Донбасі, відсутності реальних результатів Мінських домовленостей та рішень у рамках «нормандської четвірки». Невизначеність ситуації у зоні АТО провокує появу в українському полі-

тикумі альтернативних варіантів вирішення донбаської кризи, аж до повного відділення сепаратистських регіонів. Справа дійшла до того, що у своїй недавній доповіді Міжнародна кризова група у Брюсселі написала: «Найкраще найгірше рішення для протиборчих сторін — заморозити конфлікт» [9], що ніяким чином не влаштовує Україну. Громадська ж думка відносно подальших дій щодо врегулювання конфлікту є невизначеною. За даними опитування, проведенного соціологічною службою Центру Разумкова, 32,8 % опитаних вважають, що слід продовжувати АТО до відновлення контролю України над окупованими територіями, 30,6 % підтримують надання цим територіям особливого статусу у складі України, а 17,9 % підтримують відокремлення цих територій від України [10].

Звертаємо увагу на одну важливу оптимістичну обставину: історично сформовані установки мешканців Донецького регіону не є антиукраїнськими та антидержавними, але створення суттєво відокремленого інформаційного простору, цілеспрямований вплив на населення російської пропаганди призвело до небажаних ситуативних результатів. Посилення української складової в інформаційному просторі Донбасу залишає добрі шанси для корекції ціннісних установок жителів Донецької та Луганської областей — як в плані «творення українців», так і інших етномовних, релігійних тощо спільнот.

Отже, як і передбачає нова редакція Концепції впровадження медіаосвіти в Україні, у викладанні цього предмету необхідно обов'язково враховувати особливості нинішнього інформаційного середовища, виробити ефективні механізми протистояння зовнішній інформаційній агресії та руйнівній зарубіжній пропаганді. Взагалі, альтернативою політиці заборон і несистемної контрпропаганди має стати запровадження викладання медіаграмотності у всіх навчальних закладах, розглядаючи її як процес соціалізації особистості, побудова нової комунікаційної стратегії влади, обов'язковим складником якої має стати ефективна комунікація із населенням.

Список основних джерел

1. Український медіаландшафт — 2015: аналітичний звіт. / за ред. В. Іванова — К. : ФКА, АУП, 2015. — 36 с. [Вернуться к статье](#)
2. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) [Електронний ресурс] // Методичний квартал. — Режим доступу: http://kvartal72.blogspot.com.by/2016/04/blog-post_28.html. — Дата доступу: 01.03.2017. [Вернуться к статье](#)
3. Маркс, К. Тези про Фейсрбаха / К. Маркс // Маркс К., Енгельс Ф. — Тв., вид. 2-е. — Т. 3. — 475 с. [Вернуться к статье](#)
4. Почепцов, Г. Информационные войны: новые тенденции [Електронний ресурс] / Г. Почепцов // Psyfactor. — Режим доступу: <http://psyfactor.org/psyops/infowar44.htm>. — Дата доступу: 01.03.2017. [Вернуться к статье](#)

5. Конфлікт в Україні: інтерес Путіна та криза націоналізму [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ipress.ua/articles/konflikt_v_ukraini_interes_putina_ta_kryza_natsionalizmu_65344.html. — Дата доступу: 01.03.2017. [Вернуться к статье](#)
6. Почепцов, Г. «Промывание мозгов» как технология влияния [Електронний ресурс] / Г. Почепцов // Psyfactor. — Режим доступу: <http://psyfactor.org/lib/brainwashing2.htm>. — Дата доступу: 01.03.2017. [Вернуться к статье](#)
7. Коропатник, М. Крим і Донбас в контексті українських реалій: історичний дискурс та парадигми сучасності / Михайло Коропатник. — Чернігів, 2017. — 72 с. [Вернуться к статье](#)
8. Кметь, С. Що таке «Новоросія» і як з нею бути [Електронний ресурс] / С. Кметь // Українська правда, 15 серпня 2014. — Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2014/08/15/7034916/>. — Дата доступу: 01.03.2017. [Вернуться к статье](#)
9. Забута війна на Сході України [Електронний ресурс] / DIEPRESSEУкраїна, 15 серпня, 2016 // ТСН Україна. — Режим доступу: <https://tsn.ua/ukrayina/zabuta-vijna-na-shodi-ukrayini-die-presse-727455.html>. — Дата доступу: 01.03.2017. [Вернуться к статье](#)
10. Війна на Донбасі. Що думають українці (Дослідження) [Електронний ресурс] // Главком. — Режим доступу: <https://glavcom.ua/publications/129079-vijna-na-donbasi.-shcho-dumajut-ukrajintsi-doslidzhennja.html>. — Дата доступу: 01.03.2017. [Вернуться к статье](#)